

Володимир Мороз

старший науковий співробітник
відділу науково-просвітницької та експозиційної роботи,
Центральноукраїнський обласний
краєзнавчий музей
(Кропивницький, Україна)
volmor100@gmail.com
ORCID: 0009-0000-9755-6643

Volodymyr Moroz

Senior researcher
of the Department of Scientific, Educational and Exhibition Work,
Central Ukrainian Regional Museum of Local Lore
(Kropyvnytskyi, Ukraine)
volmor100@gmail.com
ORCID: 0009-0000-9755-6643

**СТВОРЕННЯ ЕКСПОЗИЦІЇ «УКРАЇНА: ПОЛУМ'Я ВІЙНИ»
В ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКОМУ ОБЛАСНОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ:
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРИНЦИПИ,
РОБОТА З ЕКСПОНАТУРОЮ, ПРОБЛЕМИ**

**FORMATION OF THE COLLECTION OF WARTIME JEWELLERY
IN THE TREASURY OF THE NATIONAL MUSEUM
OF THE HISTORY OF UKRAINE**

Анотація

У статті розглянуто роль музею у формуванні національної ідентичності й просуванні національного порядку денного. У представленому аналізі експозицію подано як наратив, розказаний у конкретному історичному часі та просторі. Розглянуто здатність воєнних виставок створювати різноманітні репрезентації війни завдяки використанню й інтерпретації предметів, які є частиною цих виставок. Проаналізовано різні підходи до експонування предметів і дотримання балансу між ними.

Ключові слова: музей, виставка, російсько-українська війна, воєнні артефакти, контекст, наратив, семіотика.

Abstract

The article examines the role of the museum in shaping national identity and promoting the national agenda. The analysis presents the exposition as a narrative told in a specific historical time and space. The ability of war exhibitions to create various representations of the war through the use and interpretation of their objects is considered. Different approaches to exhibiting objects and maintaining a balance between them are analyzed.

Keywords: museum, exhibition, Russian-Ukrainian war, military artefacts, context, narrative, semiotics.

Музеї є одними з найважливіших інституцій сучасного суспільства у формуванні історичної свідомості. Відбираючи й редагуючи минуле, гідне бути представленим у їхніх експозиціях, музеї передають цінності, концепції та мисленнєві моделі не лише як інструменти орієнтації в сьогоденні, а також як орієнтири для майбутніх дій (Stugu).

Музейні установи належать до трансляційної сфери культури, функція якої – передавання культури у формі інформації від покоління до покоління, від людини до людини, групи, суспільства. Одне з головних завдань музеїв – документування, виявлення музейних об'єктів, що можуть слугувати своєрідним документом, свідченням реальності й у такий спосіб виступати носієм історичної пам'яті (Козеллек, 2005, с. 105).

Актуальність пропонованої статті полягає в розкритті деяких аспектів музеєфікації сучасної російсько-української війни, можливостей і складнощів її відображення в музейних експозиціях на сучасному етапі; пошуку, збору та інтерпретації артефактів війни. У всьому світі музеї часто представляють націю через призму війни. Цей вид націєтворення заслуговує на належну увагу, щоб зрозуміти, якою бачить себе нація, які ключові події визначили її характер та яку роль, на її переконання, вона має відігравати у світі (Watson, Massie).

У руслі нового музеєзнавства виставки розглядаються як результат академічного знання та актуальних інтерпретацій, визнаючи музей як середовище, в якому суспільство виражає себе (Macdonald, 1998). Збираючи предмети, музей зберігає спогади, які є «основою культурної чи національної ідентичності, наукового знання й естетичної цінності» (Buchen, Vogumil). Ці установи особливо залучені до означеного процесу творення сенсів, перетворення історії на ідентичність (Knell, 2007) або ж, на думку каліфорнійського дослідни-

ка Дідьє Мальовра, на «міф, тобто образ, який збирає людей і викликає ідентичність» (Maleuvre, 1999). Сила музеїв полягає не лише в тому, що вони підтримують колективну пам'ять (Buchen, Vogumil), а й у тому, що «становлять частину морально й емоційно сформованого соціального та ідеологічного ландшафту» (Edwards, 2001).

Робота над темою сучасної російсько-української війни в Центрально-українському обласному краєзнавчому музеї розпочалася ще 2014 р., вийшла на новий рівень 2022-го та триває нині. Станом на сьогодні проміжним підсумком цієї роботи стало відкриття 15 листопада 2023 р. оновленої та розширеної експозиції «Україна: полум'я війни», перший варіант якої презентували ще 29 серпня 2022 р., у День пам'яті захисників України. Створення виставки було результатом синергії зусиль команди нашого музею, військовослужбовців ЗСУ, громадських діячів, волонтерів і родин загиблих військових.

Експозиція представляє війну в реальному часі, в ній концептуально поєднуються дві складові частини – вшанування пам'яті полеглих й ілюстрація боротьби, що триває. Складність роботи над виставкою полягала, зокрема, в тому, що доводилося (і доводиться) працювати з темою тривалої війни, яка вже є матеріалом для рефлексій і водночас продовжує втілюватися в щоденних новинах. Тобто неможливо ізолюватися від травматичного досвіду, щоб мати змогу цей досвід як слід осмислити. Проте, незважаючи на всі складнощі, музей як сховище історії нації не може ухилятися від своєї відповідальності за національну ідентичність (Buchen, Vogumil). Саме тому нині однією з головних місій нашого музею є сприяння формуванню української ідентичності в громадян.

Працюючи над науковою концепцією експозиції, автори виходили з того, що звичні практики комеморації

повною мірою не відповідають нашим потребам. Характер російсько-української війни робить неактуальною поширену в останні десятиліття на Заході дихотомію між традиційними виставками про війну, що передають національні наративи, і виставками, що базуються на універсальних цінностях (Stugu). Адже російсько-українська війна – це водночас оборона загроженої української національної ідентичності та битва за права людини й демократію проти тоталітарної держави, що вчиняє геноцид. До того ж характер цієї війни не передбачає поширену в європейських та американських музеях практику демонстрації предметів, пов'язаних з війною, у нейтральний спосіб. Це те, що британський музейний куратор Ендрю Вітмарш називав «санітарним» підходом (Whitmarsh). Нейтральність у подачі матеріалу під час війни, посилене акцентування саме на трагічності війни, применшування її героїчної складової може демотивувати суспільство, сприятиме спробам ворожої пропаганди «пацифікувати» жертв нападу – українців.

Під час роботи над експозицією ми навмисне уникали «асептичного» зображення війни, позбавленого образів насильства й битв. Адже такий підхід не тільки вшановує пам'ять невинних жертв, а й переосмислює героїв як жертв. Як наслідок, у вихолощеній концепції жертви більше не розрізняється активна жертвовність героя (*sacrificium*) і пасивне страждання (*victima*) (Assmann). Співчуття – центральна емоція, на яку спрямована ця форма вшанування пам'яті. Вона не вчить відвідувачів бути активними й захищати себе, а натомість пропагує апатію та пасивність (Wahnich).

Отже, можна зробити висновок, що виважений аналітичний підхід до створення експозиції не заперечує права на позицію. Спротив ворогу, який веде

неконвенційну війну, вчиняючи геноцид українців, не залишає місця трактуванням у релятивістському ключі й має сприйматися не як «дуель» між двома рівнозначними фігурами, а радше як «збройне примусове встановлення справедливості або навіть праведності проти того, що їй загрожує» (Münkler). Сучасна війна чітко розмежовує добро і зло. Тому саме український національний інтерес має бути в основі наративів виставок, присвячених російсько-українській війні.

Проблеми, які виникали під час створення експозиції, були переважно наслідком того, що Центральнотраєкторний музей розташований у споруді, яка спочатку не була призначена для такої установи (колишній будинок купця А. Д. Барського кінця 19 – початку 20 ст.). Під час створення експозиції «Україна: полум'я війни» головним обмежувальним фактором виявився дефіцит виставкових площ, що не дозволив представити значну частину зібраних предметів, особливо артефактів війни великого формату. До того ж завдання ускладнювалося тим, що експозицію необхідно було адаптувати до двох залів й експозиційного обладнання інших виставок. Це додатково обмежувало та змушувало шукати оптимальні варіанти, що не завдадуть шкоди задуму й не порушать логіку подій. Тож від початку простір і експонати перебували між собою в конфлікті. Це був справжній виклик для експозиціонерів, які мали домогтися сумісності всіма доступними засобами.

Відповідно до актуальної нині періодизації війни, експозиція «Україна: полум'я війни» складається з двох розділів. Перший присвячений подіям з лютого 2014-го по лютий 2022 р. – окупація Криму, бої на сході України; другий розділ – повномасштабна збройна агресія РФ проти України з 24.02.2022 р. У межах кожного розділу розміщено те-

матико-експозиційні комплекси з урахуванням хронологічного критерію.

Експозиційний пояс двох виставкових залів, що складається з традиційного вітринно-стендового обладнання та подіумів, спонукав використовувати класичний прийом комбінованого показу. У пристінних вертикальних і горизонтальних вітринах – меморіальні комплекси військових та невеликого формату артефакти війни, на стендах – переважно ілюстративний матеріал (фотографії, карти), на подіумах – тематичні інсталяції «Героїзм і трагедія: 42-й батальйон в боях за Іловайськ» та «Трофеї» (рис. 1, 2, 3). У проміжках між вітринами – прапори, уламки ракет, окремі елементи зброї та картини (рис. 4).

Значну частину експозиції становлять меморіальні комплекси військових – індивідуальні долі наших полег-

лих земляків, вписані в контекст великої війни (рис. 5, 6). Поєднання мілітарних речей з ностальгійними предметами – особистими речами із цивільного життя, дозволяє показати людський вимір війни. Воєнна історія – це про людей. Якими б складними не ставали системи озброєння, військові завжди будуть поруч, і саме їхня присутність, їхня історія лежить в основі воєнної історії (Scott). Додатковим інструментом, що допомагає покращити доступність інформації, виступають QR-коди з посиланнями на інтернет-ресурси, на яких розміщені статті з біографіями представлених в експозиції персоналій.

Рис. 1. Інсталяція «Героїзм і трагедія: 42-й батальйон в боях за Іловайськ»

Рис. 4. Прапори підрозділів: 3-го ОПСПП ЗСУ, добровольчих формувань – 42-го ОМПБ «Рух Опору» ЗСУ, 17-го БТрО «Кіровоград» ЗСУ; прапори України з підписами бійців

Рис. 2, 3. Інсталяція «Трофеї»

Рис. 6. Меморіальний комплекс заступника командира з льотної підготовки Гвардійської авіаційної бази НГУ, полковника Сергія Бульдовича (04.08.1973 – 29.05.2014)

Рис. 5. Меморіальний комплекс заступника командира 42-го ОМПБ 57-ої ОМПБр ЗСУ, підполковника (померло) Володимира Степанка (27.01.1968 – 26.01.2015)

Формуючи виставку, ми усвідомлювали важливість позиціонування та розуміння предметів у їхньому контексті. Останнім часом у деяких провідних музеях світу з'явилася тенденція зменшувати історичний контекст артефактів війни, натомість акцентуючи увагу на самих об'єктах, особливо коли вони мають естетичну цінність. Хибність цього підходу не лише в тому, що естетичні властивості зазвичай мають другорядне значення поряд з іншими властивостями предметів, пов'язаних з війною, а й у тому, що виставки про війну завжди несуть певний меседж, який вимагає пояснення контексту, в якому артефакти були виготовлені, використані або знайдені (Scott).

Воєнні предмети мають бути інтерпретовані з певним рівнем реалізму. Однією з головних проблем, яку окреслив американський історик Омер Бартов, є те, що музеї «демонструють знаряддя, а не руйнування, завдані цими знаряддями» (Bartov). У відповідь на це британський музейний куратор Саймон Джонс запропонував як ймовірне вирішення цієї проблеми показ артефактів з видимими ознаками заподіяних руйнувань, приміром, продірявлених кулями або напіврозірваних предметів

(Scott). У нашій експозиції представлені бронепластина з наскрізними кульовими отворами, пошкоджені осколками шоломи, фрагменти здетонованих боєприпасів (рис. 7).

Слід зазначити, що за відсутності можливості представити предмет у контексті шкоди, яку він може заподіяти, текстова інтерпретація допомагає передати вплив цього предмета на бойові дії загалом. Наприклад: «FGM-148 Javelin – легкий, простий у керуванні й ефективний протитанковий комплекс. Він допоміг ЗСУ стримати колони із сотень російських танків та іншої бронетехніки, які перетнули український кордон у

Рис. 7. Бронепластина з наскрізними кульовими отворами, фрагменти здетонованих боєприпасів

ніч на 24 лютого відразу з кількох напрямків». Ця анотація дуже реалістична й чітко вказує на значення представленої зброї.

Представлені в експозиції комбінації зброї з іншими предметами використовуються для провокування думки про спільний контекст на полі бою. Один із прикладів такого поєднання – протипіхотна осколкова міна МОН-50 й військова медична аптечка.

В експозиційному просторі зображення боротьби українців домінує та персоніфікується в окремих героях. Натомість ворогів максимально знеособлено. Вони представлені переважно через трофеї, що демонструються у спосіб, який підкреслює їхній трофейний статус. Сприйняття цінності цих предметів прямо пов'язане з тим, що їх «забрали» (Scott). Одним з таких експонатів-трофеїв, які засвідчують здобуті перемоги й безпосередньо пов'язують нашу експозицію з конкретною військовою операцією, є вимпел КПП «Суджа» (рис. 8), захоплений у серпні 2024 р. на території Курської обл. РФ. Водночас на перцепцію інших речей здатне сильно впливати те, що їх оточує в експозиції. Предмет, який потенційно сприйматиметься як трофей, може не бути таким, доки його не розмістять поряд з інши-

ми подібними об'єктами, що також були захоплені в бою (Scott).

Окремо варто згадати про таку невід'ємну властивість музейного предмета, як знаковість. Внаслідок цього ми маємо справу із семіотичною концепцією музейного предмета, у контексті якої він розглядається як знак, наділений властивістю передавати певний сенс, значення. Тому необхідно враховувати важливість семіотичних категорій, як-от денотація та конотація. Денотація – все те, що образ наочно репрезентує або чого знак безпосередньо стосується. Конотація – це асоціації, почуття та думки, викликані образом (знаком). Треба враховувати, що конотація образу має бути продиктована не індивідуальним досвідом або уподобаннями експозиціонера, а культурою та її правилами, що формувалися під впливом різноманітних традицій конкретної спільноти, до якої належить й експозиціонер (Barthes). Наприклад, зображення соняшника в експозиції, присвяченій російсько-українській війні, з 2014 р. стійко асоціюється з Іловайською трагедією. Ще одним прикладом нових семіотичних зв'язків, породжених війною, стало сприйняття латинської літери Z, використаної окремо або в поєднанні з кириличними буквами, як

Рис. 8. Вимпел КПП «Суджа»

Рис. 9. Фрагмент ракети, якою завдали удару 12.03.2022 року по військовому аеродрому Канатове

символу загрози, ворожості. В експозиції такий зв'язок представлено маркованим цим символом фрагментом ракети, якою завдали удару 12.03.2022 р. по військовому аеродрому Канатове (рис. 9).

Основну частину ілюстративного матеріалу в експозиції становлять фотографії. Здебільшого вони потребують підписів з метою своєрідного «закріплення» («постановки на "якір"», за Роланом Бартом) візуального образу текстом. У такий спосіб фото набуває конкретного контексту й конкретної знакової системи, що значно спрощує та збільшує ефективність прочитання візуального повідомлення (Barthes). Проте в ширшому сенсі «закріплення» зна-

чення може відбуватися не тільки через слова, а й через поєднання двох образів. Зокрема, в експозиційному блоці, присвяченому батальйонам, сформованим у нашій області, групу фотографій кожного окремого підрозділу «підписали» його власною символікою – шевроном.

Підсумовуючи, можна сказати, що музеї, працюючи над темою російсько-української війни, як ніколи раніше стають творцями смислів і формувачами порядку денного політики комеморації. Відбираючи й редагуючи минуле, гідне бути представленим в їхніх експозиціях, музеї творять українську політику пам'яті та сприяють формуванню української національної ідентичності в громадян.

Список використаних джерел та літератури

- Kozellek, P. (2005). *Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу*. Київ: Дух і Літера, 380.
- Assmann, A. *History, Memory, and the Genre of Testimony*. Режим доступу: https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/657138/mod_resource/content/1/Assmann--History_Memory_and_the_Genre_of_Testimony_2006.pdf (дата звернення: 03.03.2024).
- Barthes, R. (1977). *Image, Music, Text*. Ed. and trans. Stephen Heath. New York: Hill and Wang. Режим доступу: https://monoskop.org/images/0/0a/Barthes_Roland_Image-Music-Text.pdf (дата звернення: 12.06.2024).
- Bartov, O. *Murder in Our Midst: The Holocaust, Industrial Killing and Representation*. Oxford University Press. Режим доступу: <https://readli.net/murder-in-our-midst-the-holocaust-industrial-killing-and-representation/> (дата звернення: 04.07.2024).
- Buchen, T., Bogumil, Z. *The Enemy on Display. The Second World War in Eastern European Museums*. Режим доступу: https://www.academia.edu/33361325/The_Enemy_on_Display_The_Second_World_War_in_Eastern_European_Museums (дата звернення: 23.05.2024).
- Edwards, E. (2001). *Raw Histories: Photographs, Anthropology and Museums*. Berg Publishers, 284. Режим доступу: <https://www.routledge.com/Raw-Histories-Photographs-Anthropology-and-Museums/Edwards/p/book/9781859734971#> (дата звернення: 13.05.2024).
- Knell, S. (2007). *Museums in the Material World*. London: Routledge. Режим доступу: <https://doi.org/10.4324/9780203946855> (дата звернення: 09.07.2024).
- Macdonald, S. (1998). *The politics of display: Museums, science, culture*. London: Routledge, 246. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/373275898_The_Politics_of_Display (дата звернення: 15.04.2024).
- Maleuvre, D. (1999). *Museum Memories*. Stanford University Press. Режим доступу: <https://doi.org/10.1515/9781503617155> (дата звернення: 07.05.2024).
- Münkler, H. *Der Wandel des Krieges: Von der Symmetrie zur Asymmetrie*. Режим доступу: <https://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=20900> (дата звернення: 20.07.2024).
- Scott, J. *Objects and the Representation of War in Military Museums*. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/331362784_Objects_and_the_Representation_of_War_in_Military_Museums (дата звернення: 29.06.2024).

Stugu, O. S. *Exhibiting the War. Approaches to World War II in Museums and Exhibitions*. Режим доступу: https://www.academia.edu/67483879/Exhibiting_the_War_Approaches_to_World_War_II_in_Museums_and_Exhibitions (дата звернення: 01.03.2024).

Wahnich, S. «Disposer des corps» ou mettre la guerre au musée. Режим доступу: https://web.archive.org/web/20240831231223/https://shs.cairn.info/article/TUMU_016_0055/pdf (дата звернення: 12.02.2024).

Watson, S., Massie, A. *Making Military Histories in Museums Editorial Introduction*. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/331358831_Making_Military_Histories_in_Museums_Editorial_Introduction (дата звернення: 16.03.2024).

Whitmarsh, A. «We Will Remember Them»: Memory and Commemoration in War Museums. *Journal of Conservation and Museum Studies*, 7, 11–15. Режим доступу: <https://cool.culturalheritage.org/jcms/issue7/0111Whitm.pdf> (дата звернення: 18.06.2024).